

8. Martin C. Spechler. Uzbekistan under authoritarianism. The Political Economy of Reform in Central Asia Central Asia Research Forum. Series Editor: Shirin Akiner, School of Oriental and African Studies, University of London. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2008. 187 p.
9. Committee on Economic, Social and Cultural Rights, «Concluding observations on the second periodic report of Uzbekistan,» June 13, 2014. URL: <https://www.minjust.uz/ru/press-center/news/98344/> (accessed January 26, 2022).
10. Norma.uz, «Time for Consideration of an Application for NGO Registration is Reduced», December 15, 2014. URL: https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/izmenen_srok_rassmotreniya_zayavleniya_o_registracii (accessed January 26, 2022)
11. Uzbekistan: Release and Rehabilitate Political Prisoners, November 17, 2018. URL: <https://www.hrw.org/news/2018/11/17/uzbekistan-release-and-rehabilitate-political-prisoners>; Committee on Economic, Social and Cultural Rights, «Concluding observations on the second periodic report of Uzbekistan», June 13, 2014. URL: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E%2fC.12%2fUZB%2fCO%2f2&Lang=en (accessed January 26, 2022).
12. Uzbekistan Can Halve Poverty by Creating More and Better Jobs. *The World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/09/27/uzbekistan-can-halve-poverty-by-creating-more-and-better-jobs>
13. Предварительный доклад ОБСЕ. События в г. Андижан (Узбекистан). 13 мая 2005 г. URL: <https://osce.org>
14. Трагедия в Каракалпакстане. URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2022/07/05/questions/>

І.І. Богданович

к.е.н., доцент,

провідний науковий співробітник

ДУ «Інститут всевітньої історії НАН України»

РЕСПУБЛІКА БІЛОРУСЬ НА РОЗДОРІЖЖІ МІЖ ДЕМОКРАТІЄЮ ТА АВТОРИТАРИЗМОМ В ХХ СТ.

В статті розглядаються теоретичні аспекти розвитку категорії «політичний устрій держави» та практика її реалізації в реаліях Республіки Білорусь в 90-х роках ХХ ст. Розкривається еволюція політичного устрою Білорусі з моменту проголошення незалежності. Обґрунтовано авторську позицію з приводу вибору білоруського суспільства за результатами референдуму 1994 р. та подальших змін у державі.

Ключові слова. Республіка Білорусь, демократія, авторитаризм, тоталітаризм, Конституція Республіки Білорусь, політичний устрій країни.

The Republic of Belarus at the Crossroads between Democracy and Authoritarianism in the Twentieth Century

The article deals with theoretical aspects of the development of the category «political structure of the state» and the practice of its implementation in the Republic of Belarus realities in the 90s of the twentieth century. The article reveals the evolution of the political structure of Belarus since the declaration of independence. There is justified author's position on the choice of Belarusian society based on the results of the 1994 referendum and the further change in the state.

Key words. *Republic of Belarus, democracy, authoritarianism, totalitarianism, Constitution of the Republic of Belarus, political structure of the country.*

XX століття увійшло в історію людства не тільки як час глобальних потрясінь, але і як період значних перетворень і трансформацій. Завершальне десятиліття даного часового періоду так само принесло в міжнародні відносини чимало нового. Однією з таких подій став розпад так званого соціалістичного табору та ряду країн, які до нього належали. Серед новоутворених держав до складу світової спільноти увійшла і Республіка Білорусь (РБ). Очевидно, що для неї також актуальними були всі ті питання, які постали перед усіма новоствореними суб'єктами міжнародних відносин. Так, необхідно було вирішити форму державного устрою нової країни, оптимізувати організацію органів державної влади, модель її економіки тощо. До цього переліку цілком справедливо належало віднести і таке поняття як політичний режим.

Останнє для Республіки Білорусь було і залишається важливим і сьогодні. Головним аргументом на користь такого твердження вважаємо той факт, що формування незалежної держави на уламках країни, яку справедливо відносили до тоталітарних, не могло не врахувати в тій чи іншій мірі цей негативний досвід. У той же час в світі 90-х рр. XX ст. в цілому і, особливо в Європі, яку багато хто з фахівців називає колискою демократії, навряд чи знайшлося б місце для нових тоталітарних режимів. Тому історія формування політичного устрою Білорусії мала особливе значення для майбутнього країни, яка де-факто опинилась на роздоріжжі своєї еволюції.

Перш ніж приступити до розгляду даного питання по суті, вважаємо методологічно необхідним коротко охарактеризувати понятійний апарат, який вживаємо у нашому дослідженні. Так, терміни «тоталітаризм», «авторитаризм» та «демократія» в сучасному світі нерідко вживаються без розуміння їх суті, натомість їх змістове наповнення набуває вкрай емоційного та тенденційного забарвлення, що може бути прийнятним в публіцистиці. Але, на наше тверде переконання, це є недопустимим в наукових дослідженнях, які претендують хоча б на певну об'єктивність. Тому, ведучи мову про демократичну, авторитарну або якусь іншу модель політичного устрою, ми не намагатимемося цим дати суб'єктивну оцінку розвитку того чи іншого суспільства або держави.

Як зазначають більшість дослідників політичного устрою різних країн, Радянський Союз був доволі типовою державою тоталітарного типу. Під типовістю маються на увазі риси, які є притаманними саме даному устрою: відсутність плюралізму в суспільстві, наявність офіційної ідеології, приналежність влади обмеженому колу осіб, яке, при цьому, спирається на високий рівень мобілізації населення на досягнення визначеного керманичами кола завдань (причому, нерідко вони діють за власною ініціативою, на основі високого рівня ентузіазму в цілому). В ключовому документі на шляху до проголошення білоруської незалежності – Декларації про державний суверенітет Республіки Білорусь від 27 липня 1990 р. – безпосередньо термін «демократична держава» не використовувався [1]. Разом з тим, положення та формулювання, закладені тут, можуть свідчити про те, що Верховна Рада БРСР декларувала обрання демократичного устрою для майбутньої країни. Принаймні відсилки до білоруського народу як головного носія суверенітету та державної влади (ст. 2), захист законних інтересів громадян країни (ст. 4), на нашу думку, є свідченням бажання розвивати державу саме у даному напрямку.

25 серпня 1991 р., після невдалої спроби Москви зусиллями Державного комітету з надзвичайного стану зберегти у попередньому форматі СРСР, стало очевидно, що це практично неможливо, а тому Верховна Рада БРСР прийняла спеціальний закон, яким вищезазначеній Декларації надавала статусу конституційного закону. Цим же документом було внесено ряд змін та доповнень у Конституцію 1978 р., яка діяла на той момент.

В 1994 р., 15 березня було прийнято нову Конституцію Республіки Білорусь. В ній положення про демократичний шлях розвитку держави закріплювались одразу у двох статтях (ст. 1 та ст. 4) [2]. Зокрема, ст. 1 стверджувала, що «Республіка Білорусь є унітарна демократична соціальна правова держава», а ст. 4 додає, що «демократія в Республіці Білорусь здійснюється на основі багатоманітності політичних інститутів, ідеологій та думок».

Таким чином, впродовж 1991–1994 рр. Білорусія проходить етап становлення саме як демократична держава, яка прагнула позбутись свого тоталітарного минулого. В цей час у країні формується ряд політичних партій та громадських організацій загальнореспубліканського значення, приймається відповідна нормативно-правова база, налагоджується співпраця з міжнародними організаціями різного роду, проводяться перші в історії незалежної Білорусії президентські вибори. На останній події слід зупинитись детальніше, оскільки саме вона стала поворотним моментом у визначенні майбутнього політичного устрою країни.

Згідно до статті 79 Конституції Республіки Білорусь, Президент Республіки Білорусь є Главою держави, гарантом її Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Президент уособлює єдність народу, гарантує реалізацію основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики, представляє Республіку Білорусь у відносинах з іншими державами і міжнародними організаціями. Президент вживає заходи з охорони суверенітету Республіки Білорусь, її національної безпеки і територіальної цілісності, забезпечує політичну та економічну стабільність, спадкоємність і взаємодію органів державної влади, здійснює посередництво між органами державної влади.

Стаття 81 Конституції РБ визначає, що Президент обирається на п'ять років безпосередньо народом Республіки Білорусь на основі загального, вільного, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні. На основі статті 80 Президентом може бути обраний громадянин Республіки Білорусь за народженням, не молодше 35 років, який має виборче право і постійно проживає в Республіці Білорусь не менше десяти років безпосередньо перед виборами.

Перші вибори президента Республіки Білорусь в історії держави відбулись в два тури в червні та липні 1994 р. Дані вибори стали знаковими для Білорусі не тільки тому, що була потреба у другому турі,

але і тому, що вибори – 1994 стали першими і, поки що останніми, які отримали схвалення з боку більшості країн світу та провідних міжнародних організацій.

У першому турі кандидатами виступали Олександр Лукашенко (безпартійний, самовисування), Вячеслав Кебіч (безпартійний, самовисування), Зенон Позняк (Білоруський народний фронт), Станіслав Шушкевич (безпартійний, самовисування), Олександр Дубко (Аграрна партія), Василь Новіков (Партія комуністів Білорусі).

Явка на виборах в першому турі (23 червня 1994 р.) склала 78,97%; в другий тур вийшли О. Лукашенко та В. Кебіч, за яких в першому турі подали голоси 44,8% та 17,3% відповідно. За підсумками голосування, що відбулось 10 липня 1994 р., переконливу перемогу здобув О. Лукашенко. За нього віддали голоси 80,6% виборців (4 241 026 голосів), тоді як за В. Кебіча проголосували 14,2%. Інаугурація Олександра Лукашенка відбулась 20 липня 1994 р.

Варто зауважити, що в ряді пострадянських країн 1990-ті роки, серед іншого, відзначились протистоянням між різними гілками влади. У кожній країні це питання вирішувалось по-своєму. Не стала тут винятком і Білорусія. В першій половині 1995 р. в країні накопичився ряд важливих питань, для розв'язання яких було вирішено використати інструмент прямої демократії – всенародний референдум. Важливий для нашого дослідження момент крився у останньому запитанні проведеного опитування, яке передбачало внесення у чинну Конституцію змін. Насамперед, президенту дозволялось достроково припиняти повноваження парламенту в разі систематичного або грубого порушення Конституції. Поправка, яка на перший погляд повинна була посилити демократичність системи влади в Республіці Білорусь, насправді стала підставою внутрішньополітичної кризи та значних зовнішньополітичних проблем.

Серед білоруських фахівців до сьогодення немає єдності у тому, чи були при проведенні даного референдуму витримані всі необхідні демократичні процедури і чи відповідав він нормам білоруського законодавства. Вважаємо, що в кінцевому підсумку слід виходити з результатів цього плебісциту. Згідно з ними, 77,7% з тих, хто проголосував і 50,3% від загального числа осіб, що мали право виборчого голосу на референдумі, підтримали вищезазначену зміну до законодавства. Виходячи з того, що всі, хто мав бажання проголосувати

– зробили це, при цьому істотних порушень в частині фальсифікацій результатів не було виявлено, на наш погляд, думку громадян Білорусії слід було б врахувати і поважати, незважаючи на ряд організаційних недоліків. Розуміємо, а в окремих випадках і розділяємо думку критиків даного референдуму, але справжня демократія тим цінна і потрібна, що рішення приймається виходячи із рішення більшості. В даному ж разі більшість зміни підтримала.

Інша річ, що розпливчатість та неоднозначність формулювань створили передумови для того, щоб із напрямку створення дійсно демократичного політичного устрою в країні пішов крен до авторитарного. Адже після свого обрання О. Лукашенко фактично взяв курс на його побудову. Попри те, що головний закон Республіки Білорусь і далі містить тези про те, що держава є демократичною, по своїй суті вона набула яскраво вираженого авторитарного характеру, початки якого були закладені саме в середині 90-х рр. ХХ ст.

Водночас, ми не можемо погодитись із тими дослідниками, які намагаються обґрунтувати висновок про те, що Білорусія повернулась у тоталітаризм. Так, в республіці дійсно збереглися обмежені форми соціального та економічного плюралізму при зменшенні політичної альтернативи, а влада зосереджена в руках домінуючої партії при наявному одноосібному харизматичному лідері країни. Згідно до класифікації, яку ще в 90-х рр. ХХ ст. запропонували Хуан Лінц та Альфред Степан [3], названі риси є типовими для авторитарних, а не тоталітарних країн. Використовуючи твердження із робіт зазначених вчених університету ім. Д. Хопкінса, Білорусь тоталітарна повинна була б мати повністю подавлений плюралізм абсолютно у всіх сферах життя, а концентрація влади в руках правлячої верхівки не була б прив'язана до однієї особи (в даному випадку – О. Лукашенка). Очевидно, що такі критерії не витримуються, а тому найбільш об'єктивною оцінкою розвитку політичного устрою Республіки Білорусь є віднесення її до країн авторитарного типу.

При цьому не варто однозначно тільки критикувати сьогоденний шлях розвитку Білорусії. На нашу думку, значним позитивом можна вважати той факт, що було відкинуто тоталітарний політичний устрій, хоча наявність саме такого спадку робила даний варіант найлегшим з точки зору можливого копіювання. Вибір же на користь демократії (в тому вигляді як її змальовують теоретики), а не авторитаризму, в 90-

х рр. XX ст. дозволив Білорусії зберегти незалежність. Попри певну радикальність такої позиції, вважаємо, що вона має право на існування, оскільки в умовах жорсткої кризи, в яких перебувала соціально-економічна система країни, та при наявності активних і геополітично агресивних сусідів молода незалежна держава дуже легко могла втратити статус самостійної.

Інша річ, що в сучасному світі авторитарний політичний устрій країни розглядається як найменш конкурентоздатний, а тому для майбутнього розвитку Республіки Білорусь впровадження демократичних інститутів є об'єктивною необхідністю. Проте в реаліях кінця XX ст. його можна вважати як прийнятну плату за збереження незалежності. Очевидно також і те, що дана тема є дискусійною та містить значний потенціал для свого подальшого наукового дослідження.

Використані джерела та література:

1. О государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики. *Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь*. 1991. № 31. С. 536.
2. Конституция Республики Беларусь/Первоначальная редакция. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Конституция_Республики_Беларусь/Первоначальная_редакция
3. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. Baltimore and London, Johns Hopkins University Press, 480 p.

В.М. Розумюк

к.політ.н., старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПЕЦИФІКА ЕВОЛЮЦІЇ КИРГИЗСТАНУ У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Досліджено специфіку суспільно-політичних трансформацій в Республіці Киргизстан наприкінці XX – на початку XXI століття. Визначено, що особливості їх еволюції і вектор розвитку обумовлені цивілізаційною приналежністю та соціальною структурою киргизького суспільства, історичними традиціями і рівнем економічного роз-